

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Salmi, Jelena

Title: Haisevan möykyn mysteeri

Year: 2022

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja, 2022

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Salmi, J. (2022, 31.3.2022). Haisevan möykyn mysteeri. What the Hela?.
<https://www.jyu.fi/hytk/fi/laitokset/hela/ajankohtaista/blogi/aikasemmat-blogitekstit/haisevan-moykyn-mysteeri>

31.03.2022

Haisevan möykyn mysteeri

Jelena Salmi

Kiveä muistuttava haiseva möykky oli päättänyt pitkän matkansa valtamerten halki. Se makasi rantahietikolla mumbailaisen kalastajakylän edustalla muoviroskan ja kalastusjätteiden seassa. Tarkkakuonoiset koirat löysivät sen ensimmäisenä ja pian niiden omituinen käytös herätti myös ihmisten kiinnostuksen: Mikä oli tämä mystinen, kumimainen möykky, joka niin veti puoleensa kylän hännänheiluttajia? Mistä se oli peräisin?

Möykyn harmahtava, epätasainen ulkomuoto ei vastannut kyläläisten käsityksiä kauneudesta eikä sen hajukaan ollut erityisen miellyttävä. Joukko kylän miehiä päättikin käyttää könttiä jalkapallona – pian he pistivät pystyyn leikkimielisen matsin meren rannalla. Hämärän laskeutuessa Arabianmeren ylle miehet palasivat kotiensa suojiin ja jättivät massan lojumaan hietikolle.

Koli-alkuperäiskansan asuttamassa kylässä asui kuitenkin yksi mies, joka oli perillä kummallisen, vuorovetien tuoman materiaalin tarjoamista mahdollisuuksista. Mies oli muuan muualta muuttanut

räättäli, joka pyöritti pientä yritystä kylässä. Tarina ei kerro, kuinka mies tiesi möykystä, eikä sitä, kuinka hän onnistui hakemaan ja myymään sen. Se kuitenkin tiedetään, että räättälistä tuli rikas mies: möykyn avulla hän muutti Lontooseen. Kukaan ei kuullut miehestä sen jälkeen.

Kuulin tarinan lontoolaistuneesta räättälistä tammikuussa 2020 tehdessäni etnografista kenttätyötä Mumbaiin pohjoisosassa Madh Islandilla. Sen kertoivat minulle kaksi koli-miestä istuessamme satamassa odottamassa iltapäivän kalansaalista paahteisessa, pysähtyneessä tunnelmassa. Miehet kertoivat, kuinka heille oli sittemmin selvinnyt, että möykky oli kolien palvoman ”jumalakalan” (devmase) oksennusta. He olivat kuulleet myös, että ulkomailla sitä käytetään ihmisvartalon parfymointiin. ”Mitä sinä tiedät tästä?” he kysyivät minulta. En tiennyt asiasta yhtään mitään, mutta ryhdyin heti selvittämään asiaa naputtelemalla puhelimeni hakukoneeseen sanat ”vomit”, ”perfume” ja ”sea”.

Millainen on haisevan möykyn sosiaalinen elämä? Mitä harmahtava massa on ja miksi siitä maksetaan? Asian selvittämiseksi on sukeltava parfyymiteollisuuden ja valaanpyynnin historiaan ja tutustuttava kaskelotin (*Physeter macrocephalus*) ruoansulatukseen.

Eritettä yöpuvuksi

Chanelin No. 5 on maailman tunnetuimpia hajuvesiä. Sen kehitti venäläisranskalainen Ernest Beaux 1920-luvun Pariisissa uudelle, modernille naiselle. Hajuveden tunnettuutta lisäsi se, kun Marilyn Monroe kertoi käyttävänsä yöasunaan muutamaa tippaa Chanel No. 5:tä – eikä mitään muuta.

[Chanelin kotisivujen mukaan No. 5 on ”abstrakti, mystinen tuoksu”.](#) Sen ensituoksu koostuu aldehydeistä, bergamotista, sitruunasta ja nerolista. Sydäntuoksuun sisältyy jasmiinia, ruusua, kieloja ja iiriksen juurta, ja pohjatuoksu taas muodostuu vetiveriaheinästä, santelipuusta, vaniljasta ja meripihkasta.

Vähemmän tunnettua on, että monet parfyyminvalmistajat, Chanel mukaan lukien, käyttävät hajuvesissään lisäaineena ambraa eli kaskelotin suolistosta peräisin olevaa eritettä. Ambraa muodostuu, kun kaskelotti oksentaa suolistossaan sulamattomia mustekalojen ja muiden pääjalkaisten osia. Sen vuoksi ambrasta puhutaan myös valaan oksennuksena ja koprolittina, fossiloituneena ulosteena.

Kolit viittasivat ambraan termillä ”jumalakalan oksennus”, sillä heidän maailmassaan kaskelotit ja muut valaat ovat jumalallisia olentoja. Jos valas tarttuu kalaverkkoon, se irrotetaan ja päästetään jatkamaan matkaansa merten syvyyksiin. Valasta ei missään tapauksessa saa tappaa. Vaikka ihmiset ympäri maapallon ovat käyttäneet ambraa muun muassa lääkkeissä, parantavissa juomissa, lemmenrohdoissa, koruissa, tupakan seassa ja ruoanlaitossa jo tuhansia vuosia, Madh Islandin koleille ajatus jumalan oksennuksen hyödyntämisestä oli vieras.

Ambra, valaanpyynti ja kaupankäynti

Ambran alkuperää ei tiedetty ennen kuin kaupallinen valaanpyynti alkoi 1700-luvulla. Kaskelotti oli yksi pyytäjien pääkohteista sen päässä sijaitsevan spermaseettielimen vuoksi. Elin on täynnä valaanpääöljyä, jonka avulla kaskelotti sukeltaa ja nousee pintaan.

Valaanpääöljy oli haluttua tavaraa. Aluksi sitä tarvittiin valaistukseen: öljylamppuihin, vahakynttilöihin ja majakoihin. Myöhemmin valaanpääöljyä alettiin käyttää myös voiteluaineena aseissa, kelloissa, kirjoituskoneissa, ompelukoneissa ja muissa massatuotetuissa laitteissa ja kodinkoneissa, joita teollinen vallankumous tuotti. Joskus valaanpyytäjät kohtasivat myös ambraa. Herman Melville kuvailee romaanissaan Moby Dick, kuinka Pequodin miehistö kerää ambraa kaskelottien ruumiista.

1800-luvun puolivälissä kaupallinen valaanpyynti saavutti huippunsa Yhdysvaltain johdolla. Vuonna 1846 Yhdysvallat omisti 640 valaanpyyntialusta, mutta loppu oli lähellä – valaspopulaatiot olivat kärsineet ylivoimaisen pyynnin vuoksi, yhdysvaltalaisien työläisten palkat kasvoivat ja valaanpääöljyn kysyntä laski muiden energianlähteiden yleistymisen myötä. Raakaöljy alkoi korvata valaanpääöljyn.

Vain 50 vuotta myöhemmin USA:n valasteollisuus oli käytännössä kuollut ja muut maat, erityisesti Norja, veivät johtopaikat. Vuonna 1986 Kansainvälinen valaanpyyntikomissio (IWC) kielsi kaupallisen valaanpyynnin, sillä jotkut valaslajit olivat kuolemassa sukupuuttoon. Japani, Norja ja Islanti jatkavat kuitenkin edelleen valaanpyyntiä rajoitetusti sillä perusteella, että se on osa maiden kulttuuria. Myös tietyt alkuperäiskansat saavat jatkaa valaanpyyntiä perinteisen toimeentulonsa turvaamiseksi. Kansainvälisen CITES-sopimuksen nojalla valaan osien ja valasesineiden kaupallinen hyödyntäminen on sallittu vain poikkeusluvalla.

Mitä tulee ambraan, sen kerääminen ja myyminen on laillista monissa maissa, joskin USA, Australia ja Intia ovat huomattavia poikkeuksia. Madh Islandin räätäli toimi siis vastoin kansallista lainsäädäntöä. EU:ssa ja Isossa-Britanniassa ambra luokitellaan ”jätteeksi”, jonka vuoksi kaupankäynti ei ole CITES-sopimuksen säätelyn alaista. Huimat ansiot voivat odottaa niitä, jotka tietävät mitä ovat kohdanneet. Esimerkiksi [vuonna 2013 englantilainen Ken Wilman ja Madge-koira löysivät kolmen kilon ambramöykyn kotirannaltaan](#). Ranskalainen välittäjä tarjosi Wilmanille 60 000 euron hintaa löydöksestä. Euroopassa toimiikin useita ambran välittäjiä, jotka toimivat linkkinä yksittäisten etsijöiden (tai onnekkaiden löytäjien) ja ambraa hyödyntävien yritysten välillä. Ambramöykkyjä myydään myös esimerkiksi verkkohuutokauppa eBayssa. Ammattimaiset ambran etsijät käyttävät usein koiria apunaan etsinnöissä.

Möykyn pohjatuoksu

Mitä mumbailaiset kalastajat siis kohtasivat löytäessään haisevan möykyn rannaltaan? Millainen on möykyn mysteeri, tai – parfyymiteollisuuden termein – sen ”pohjatuoksu”?

Ambran sosiaalinen elämä kertoo monia tarinoita. Se on yhtäältä kipeä muistutus teollistuneen aikakauden läpi jatkuneesta muiden lajien uhraamisesta ihmisen materiaalisen hyvinvoinnin alttarilla. Toisaalta se korostaa lajienvälisen yhteistyön tärkeyttä: koiran nenä tietää ihmistä paremmin. Vuosisatojen saatossa rannoilta kerätty ambra on mahdollistanut mitä moninaisimpia kulttuurisia käytäntöjä koristautumisesta ja parfymoinnista erilaisiin lääkintämuotoihin. Möykky muistuttaakin, että sosiaalinen elämä – talous, politiikka, kulttuuri – rakentuu pohjimmiltaan ei-inhimillisen luonnon varaan. Kaiken perustana on luonto, tässä tapauksessa valaan ihmeellinen ruoansulatus.

Kirjoittaja on antropologian tutkijatohtori, joka työskentelee Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimusprojektissa [”Ilmastonmuutoksesta aiheutuva liikkuvuus ja kamppailu kestävästä elinkeinoista Etelä-Aasiassa”](#).

Kuva Wikipedia: Ambergris, Skagway Museum